

ВІДГУК

офіційного опонента

ректора Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради,

доктора педагогічних наук, професора **ПОНОМАРЬОВОЇ Галини Федорівни**

на дисертацію **ПУСТОВОЇ Світлани Олександрівни**

на тему: **«Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій»,**

подану на здобуття ступеня доктора філософії

зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки»

галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»

Актуальність та доцільність дисертації. У Концепції екологічної освіти України зазначено, що «Шлях до екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту». Екологічна освіта на порозі 3-го тисячоліття стала необхідною складовою гармонійного, екологічно безпечного розвитку. Екологічне виховання й інформування населення, підготовка висококваліфікованих фахівців названі в програмних документах найвизначнішого міжнародного форуму 20-го сторіччя в Ріо-де-Жанейро 1992 р., присвяченого навколишньому середовищу і сталому розвитку, одним з найважливіших і необхідних засобів здійснення переходу до гармонійного розвитку всіх країн світу.

Система освіти є одним із найбільш важливих факторів досягнення цієї мети, підготовки поколінь до відтворення екологічних цінностей.

Освіта відповідатиме вимогам сьогодення і стане повноцінною лише в тому випадку, коли її зміст визначатиметься адекватними виховними цілями. Це актуалізує проблему пошуку найбільш ефективних способів екологічного виховання студентської молоді, одним із аспектів якого є формування екологічних цінностей студентів.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Аналіз тексту дисертації, змісту публікацій С. О. Пустової дозволяє зробити висновок про наукову обґрунтованість і достовірність результатів, отриманих під час науково-теоретичного дослідження.

Дисертації характерним є системний підхід до предмету дослідження та логічний, послідовний і переконливий виклад матеріалу. Всі наукові положення, висновки і рекомендації, які сформульовані в дисертації, достатньою мірою обґрунтовані, відповідають меті і завданням роботи та забезпечується адекватністю обраних методів дослідження та їх комплексним використанням, як от:

теоретичні: аналіз (історичний, порівняльний, дефінітивний), синтез, порівняння, узагальнення, систематизація – для з'ясування стану розробленості проблеми дослідження у педагогічній теорії та практиці, визначення сутності процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, обґрунтування педагогічних умов реалізації досліджуваного процесу; моделювання – для розроблення моделі формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій;

емпіричні: анкетування, бесіда, пряме і непряме спостереження, метод експертних оцінок, самооцінювання – для діагностування рівня сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; педагогічний експеримент – для перевірки ефективності педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій;

математичної статистики: оброблення, кількісний і якісний аналіз отриманих даних, описова статистика, метод кутового перетворення Фішера (критерій ϕ^* Фішера) – для оцінки вірогідності різниці між відсотковими частинами двох вибірок (контрольної

та експериментальної груп), t-критерій Стюдента – для порівняння середніх значень вибірок у КГ та ЕГ та підтвердження достовірності отриманих результатів;

графічні: представлення результатів дослідження за допомогою рисунків, таблиць, наочного та порівняльного аналізу отриманих експериментальних даних.

Коректно сформульована мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Структура дисертації є логічною й обґрунтованою, що дозволило здобувачці охопити предмет дослідження. Робота складається з анотацій (українською та англійською мовами), вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків, які ілюструють ґрунтовну дослідницьку роботу.

Позитивне враження справляє джерельна база дисертаційного дослідження (319 джерел), з яких 69 – іноземними мовами, що свідчить про ґрунтовне ознайомлення авторки з фаховою літературою, глибоке осмислення досліджуваної проблеми та високий рівень наукової підготовки.

У *вступі* подано обґрунтування вибору теми дослідження, зазначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, гіпотезу та методи дослідження; схарактеризовано експериментальну базу та організацію дослідження; розкрито наукову новизну й окреслено практичне значення одержаних результатів; надано відомості щодо їх упровадження та апробації, кількості публікацій дисертанта, в яких відображено основні положення роботи.

Зазначимо, що дисертація має виважений науковий апарат. Авторка переконливо доводить актуальність обраної теми, чітко визначає мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження.

У *першому розділі* дисертації проаналізовано формування екологічних цінностей як суспільну та науково-педагогічну проблему, що дозволило запропонувати авторське узагальнення наукових концепцій формування екологічних цінностей; виокремити основні індикатори сталого розвитку та визначити їх роль у формуванні екологічних цінностей у студентів.

Осмислення поняттєво-категорійного апарату дослідження, зокрема таких категорій, як «цінності», «екологічні цінності», «екологічна свідомість», «екологічна компетентність», «екологічна освіта», «екологічна культура», «екологічна відповідальність», «екологічна поведінка», показало логіку переходу від внутрішніх світоглядних утворень (екологічних цінностей і свідомості) до результативних характеристик професійної підготовки здобувачів освіти (екологічної компетентності й поведінки).

Дисертанткою зроблено висновок про важливість розроблення теоретичної моделі та методичного забезпечення процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій.

Наголосимо на об'єктивності визначення запропонованого авторкою поняття «екологічні цінності студентів соціономічних професій», що є інтегративним особистісно-професійним утворенням, яке поєднує систему ціннісних орієнтацій, екологічних знань, практичних умінь і досвіду екологічно відповідальної поведінки, відображає усвідомлене ставлення майбутнього фахівця до природи та навколишнього середовища, ґрунтується на визнанні принципів сталого розвитку й особистої відповідальності за наслідки взаємодії суспільства і довкілля та виявляється у готовності здійснювати професійну діяльність на засадах екологічної доцільності, соціальної відповідальності й забезпечення екологічної безпеки суспільства.

Структуру екологічних цінностей студентів соціономічних професій становить єдність взаємопов'язаних компонентів: ціннісно-мотиваційного, когнітивного, діяльнісного та рефлексивного.

Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій здобувачкою потрактовується як цілеспрямований і організований процес впливу на особистість, спрямований на засвоєння екологічних знань, усвідомлення цінності природи та гармонійної взаємодії людини з довкіллям, розвиток екологічного мислення, відповідального ставлення до навколишнього середовища й готовності реалізовувати екологічно доцільну поведінку та професійну діяльність відповідно до принципів сталого розвитку.

У *другому розділі* розкрито зарубіжний досвід формування екологічних цінностей у студентів, що дозволило дійти висновку про його ґрунтування на прийнятті екологічної освіти як провідної світоглядної концепції, а екологічні цінності розглядаються як невід'ємна складова професійної підготовки майбутніх фахівців.

Заслуговує на схвалення запропонована система критеріїв і показників сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій: *ціннісно-мотиваційний* (усвідомлення цінності природи та природних ресурсів; визнання необхідності гармонійної взаємодії людини і довкілля; мотивація до екологічно відповідальної поведінки; готовність брати участь у природоохоронній діяльності); *когнітивний* (знання основ екології та принципів сталого розвитку; розуміння глобальних і локальних екологічних проблем; обізнаність щодо способів раціонального природокористування; здатність аналізувати екологічні ситуації); *діяльнісний* (участь у природоохоронних заходах; дотримання екологічно доцільних моделей поведінки; здатність застосовувати екологічні знання у професійній діяльності; вияв ініціативи у реалізації екологічних проєктів); *рефлексивний* (усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля; здатність оцінювати власні екологічні вчинки; прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури; готовність сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності) та рівнів.

Авторка справедливо зазначає, що педагогічними умовами формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій є: спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки; розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля.

Діяльнісною складовою реалізації педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів стали запропоновані С. О. Пустовою форми (проблемні лекції, інтерактивні заняття, семінари, інтелектуальні та рольові ігри, міждисциплінарні практикуми, групова робота, сервісне навчання, консультації, самостійна робота, індивідуальні завдання, міждисциплінарні вебінари, творчі конкурси, VR-тури), методи (творчі, проблемні, змагальні, дискусії, дебати, кейс-метод, вебінари, мозковий штурм, робота в групах, «лекція-конструювання», рефлексія), технології (інтерактивні, проєктні, кейс-технології, проблемного навчання, інформаційно-цифрові, екологічних тренінгів), засоби (*навчально-методичні*: навчальні дисципліни екологічного спрямування, навчальні й методичні посібники, ситуаційні завдання, практикуми тощо; *інформаційно-комунікаційні*: мультимедійні презентації, відеоматеріали; *наочні*; *практичні*; *соціально-комунікативні*; *екологоорієнтованого освітнього середовища*: екологічні лабораторії, навчально-дослідні ділянки; ботанічний сад НУБіП України).

Заслуговує на схвалення розроблена структурно-функціональна модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, яка дозволила вивчити складові

елементи формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, сприяла більш глибокому осмисленню сутності формування екологічних цінностей як цілісного педагогічного процесу та дала змогу окреслити науково обґрунтовані підходи до його практичної реалізації.

У *третьому розділі* дисертації чітко прослідковується науково обґрунтований підхід щодо зв'язку структурування екологічних цінностей студентів через чотири взаємопов'язаних критерії (ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний та рефлексивний).

Також у розділі представлено зміст, організацію та методику експериментальної роботи, результати констатувального та аналіз й узагальнення результатів формувального експерименту, спрямованого на перевірку ефективності обґрунтованих педагогічних умов формування екологічних цінностей студентів.

Цінним здобутком дисертації є коректна сформованість експериментальної й контрольної групи та залучення до дослідження здобувачів кількох закладів вищої освіти, що підвищило репрезентативність і достовірність отриманих результатів.

Особливої уваги заслуговує ґрунтовний опис проведення чотирьох етапів експериментального дослідження (пілотажного, констатувального, формувального, контрольного). У процесі експериментальної роботи застосовано комплекс сучасних форм, методів і засобів навчання, що органічно поєднували навчальну, творчу, проєктну та рефлексивну діяльність студентів, забезпечували інтеграцію екологічних цінностей у зміст фахових дисциплін, позааудиторної роботи та сприяли активізації пізнавальної, емоційно-ціннісної й діяльнісної сфер особистості здобувачів освіти.

Дієвість педагогічних умов формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій підтверджено результатами формувального експерименту. Упровадження педагогічних умов сприяло статистично значущим змінам, відбувся перерозподіл студентів КГ і ЕГ за рівнями сформованості екологічних цінностей. Однак у КГ цей перерозподіл є незначним, а в ЕГ – суттєвим. Частка студентів ЕГ з високим рівнем сформованості екологічних цінностей зросла на 6,41 % (з 10,26 до 16,67 %), із середнім – на 17,94 % (з 48,72 до 66,66 %). Натомість на 24,35 % зменшилася кількість студентів із низьким рівнем (з 41,02 до 16,67 %). Водночас у КГ кількість студентів із високим рівнем екологічних цінностей зросла лише на 1,35 % (з 10,81 до 12,16 %), а з низьким рівнем – зменшилася лише на 2,70 % (з 40,54 до 37,84 %).

Статистична обробка експериментальних даних із використанням оптимально дібраних та застосованих методів математичної статистики (t-критерій Стьюдента, методу кутового перетворення Фішера) підтвердила наявність статистично значущих відмінностей між показниками експериментальної та контрольної груп за всіма визначеними критеріями, що переконливо довела ефективність і доцільність упровадження запропонованих педагогічних умов формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій.

Висновки до дисертації є досить повними, інформативними і логічними, розкривають результати наукового пошуку відповідно до послідовно виконаних завдань дослідження.

Загалом, дисертація є завершеним науковим дослідженням, виконаним на високому теоретико-методологічному та практичному рівні, що відповідає чинним нормативним вимогам до структури та змісту дисертацій.

Не викликає заперечень обґрунтованість наукових положень і висновків дисертаційного дослідження, які спираються на новітні досягнення в галузі психолого-педагогічної науки. Новизну і вірогідність обґрунтованих положень і висновків дисертації забезпечено використанням комплексу методів відповідно до мети та завдань дослідження;

аналізом достатнього обсягу науково-педагогічних джерел, позитивними результатами впровадження матеріалів дисертації в освітній процес ЗВО. Рівень апробації результатів дослідження є достатнім і підтверджується участю дисертантки у науково-практичних конференціях (13 тез і матеріалів конференцій).

Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання полягає в тому, що вони мають науково-теоретичний і практичний інтерес. Наукова новизна одержаних результатів дослідження:

уперше: визначено та експериментально перевірено педагогічні умови формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій: спрямованість змісту освітнього процесу на формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; залучення студентів до практичної природоохоронної та волонтерської діяльності; створення екологічно орієнтованого освітнього середовища з урахуванням принципів аксіопедагогіки; розвиток екологічного мислення та особистісної відповідальності студентів за стан довкілля; розроблено структурно-функціональну модель формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій, яка складається з концептуального (мета, принципи та підходи до формування, компоненти); організаційно-змістового (форми, методи, навчально-методичне забезпечення, етапи, педагогічні умови формування екологічних цінностей) та діагностувального (критерії, рівні сформованості екологічних цінностей, корекційні заходи, результат) блоків.

уточнено: критерії, показники (ціннісно-мотиваційний: усвідомлення цінності природи та природних ресурсів; визнання необхідності гармонійної взаємодії людини і довкілля; мотивація до екологічно відповідальної поведінки; готовність брати участь у природоохоронній діяльності; когнітивний: знання основ екології та принципів сталого розвитку; розуміння глобальних і локальних екологічних проблем; обізнаність щодо способів раціонального природокористування; здатність аналізувати екологічні ситуації; діяльнісний: участь у природоохоронних заходах; дотримання екологічно доцільних моделей поведінки; здатність застосовувати екологічні знання у професійній діяльності; вияв ініціативи у реалізації екологічних проєктів та рефлексивний: усвідомлення особистої відповідальності за стан довкілля; здатність оцінювати власні екологічні вчинки; прагнення до самовдосконалення у сфері екологічної культури; готовність сприяти поширенню екологічних цінностей у професійній діяльності) та охарактеризовано рівні (низький, середній і високий) сформованості екологічних цінностей у студентів соціономічних професій;

удосконалено зміст та організацію освітнього процесу формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій;

подальшого розвитку дістали теоретичні засади і практичні аспекти методики формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій; розуміння сутності екологічних цінностей студентів соціономічних професій як інтегративного особистісно-професійного утворення, яке поєднує систему ціннісних орієнтацій, екологічних знань, практичних умінь і досвіду екологічно відповідальної поведінки, відображає усвідомлене ставлення майбутнього фахівця до природи та навколишнього середовища, ґрунтується на визнанні принципів сталого розвитку й особистої відповідальності за наслідки взаємодії суспільства і довкілля та виявляється у готовності здійснювати професійну діяльність на засадах екологічної доцільності, соціальної відповідальності й забезпечення екологічної безпеки суспільства.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у проведенні заходів з упровадження в освітній процес педагогічних умов формування екологічних цінностей

у студентів соціономічних професій (доповнення змісту навчальних дисциплін матеріалом з акцентом на поглиблення екологічних знань студентів у професійній діяльності; використання міждисциплінарного підходу; введення вибірових дисциплін екологічного спрямування; запровадження спецкурсу «Екологічна етика»; участь студентів у волонтерських екологічних проєктах, екологічних акціях; проведення ярмарків, тренінгів, конкурсів тощо; організація діяльності студентського клубу «Екологічна майстерня»; розроблення кожним студентом індивідуальної програми удосконалення екологічних цінностей). цілеспрямоване використання різноманітних форм (проблемні лекції, інтерактивні заняття, семінари, інтелектуальні та рольові ігри, міждисциплінарні практикуми, групова робота, сервісне навчання, консультації, самостійна робота, індивідуальні завдання, міждисциплінарні вебінари, творчі конкурси, VR-тури), методів (творчі, проблемні, змагальні, дискусії, дебати, кейс-метод, вебінари, мозковий штурм, робота в групах, «лекція-конструювання», рефлексія), технологій (інтерактивні, проєктні, кейс-технології, проблемного навчання, інформаційно-цифрові, екологічних тренінгів) та засобів (навчально-методичні; інформаційно-комунікаційні: мультимедійні презентації, відеоматеріали: наочні; практичні; соціально-комунікативні; екологоорієнтованого освітнього середовища) навчання.

Матеріали дослідження використано науково-педагогічними працівниками у процесі підготовки та викладання курсів «Психологія праці та екокультури особистості» «Формування ціннісного світогляду», «Валеологія та основи медичних знань», «Правова культура особистості», для проведення позанавчальних заходів.

Повнота викладення матеріалів дисертації у роботах, що опубліковані авторкою. Отримані результати дослідження було оприлюднено в 22 наукових працях, з яких 7 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, стаття у науковому виданні іншої держави, розділ у колективній монографії, стаття в іншому виданні, 12 тез наукових доповідей.

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація є самостійною кваліфікаційною науковою працею із науково-обґрунтованими висновками та рекомендаціями.

При детальному розгляді дисертації порушень академічної доброчесності не виявлено.

Позитивно характеризуючи загалом представлене на рецензію дослідження, висловимо певні **зауваження і побажання**:

1. У Вступі здобувачка наводить суперечності, що підтверджують актуальність і доцільність даного дослідження. Варто було б більше уваги у роботі приділити другій суперечності, що стосується значного потенціалу освітнього середовища закладів вищої освіти щодо формування екологічних цінностей у студентів та його недостатнім або нецілеспрямованим використанням.

2. З огляду на суттєву практичну значимість запровадження спецкурсу «Екологічна етика» доречно було б у підрозділі 3.2 дисертації, де йдеться про заходи щодо реалізації першої педагогічної умови і згадується про спецкурс «Екологічна етика», надати детальний опис його структури, змісту та можливостей щодо вирішення дослідження.

3. Позитивно оцінюючи зміст дисертаційного дослідження, варто вказати на певне нагромадження теоретичного матеріалу. Так, у тексті дисертації у підрозділі 2.4 на с. 124–127 дуже детально аналізується поняття «моделювання» та «модель». Дисертантка вдається до потрактування уже відомих у педагогічному дискурсі понять і така деталізація, на нашу думку, занадто конкретизує предмет дослідження.

4. З урахуванням прикладного характеру дослідження, в дисертації бажано було б як окремий підрозділ (або в додатках) розробити методичний poradник для студентів щодо формування екологічних цінностей.

5. У підрозділі 1.3 уніфіковано розглядаються особливості формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій як результату узагальнення наукової теорії й освітньої практики, що є вповні виправданим. Водночас виокремлення специфічних особливостей формування екологічних цінностей щодо класифікації професій за предметом праці, про яку йде мова на с. 74–75, підвищило б прикладну цінність зазначених результатів наукового пошуку для освітньо-виховної діяльності закладів вищої освіти, що здійснюють фахову підготовку фахівців, зокрема з військових, медичних, психологічних, соціально-забезпечувальних професій.

Висловлені зауваження мають рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження.

Висновок. Дисертація на тему: «Формування екологічних цінностей у студентів соціономічних професій» відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її авторка Пустова Світлана Олександрівна заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 011 «Освітні, педагогічні науки» галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка».

Офіційний опонент

Ректор Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради,
доктор педагогічних наук,
професор

Галина ПОНОМАРЬОВА

Підпис Галини Пономарьовой
Засвідчую Світлана Ковзак
Начальник відділу кадрів
«16» жовтня 2026 рік